

Demokratikus eszmék és intézmények a görögök között a közvélemény keletkezésének szempontjából.

Írta: HORNYÁNSZKY GYULA.

Politikai-társas jelenségek elsősorban nem eszméktől, nem is intézményektől, hanem *az emberektől* függenek. Az intézmény üres forma, ha éltető lélek nem lakozik benne; az eszmék csak akkor jelentenek valamit, ha egyszersmind átértzett érzések, követett gondolatok és nem pusztán frázisok. Képzeltető az eset, hogy a legdemokratikusabb formák a legnagyobb rabszolgaságot fedik és megfordítva: az önkényuralom nem zárja ki a szabadságnak magas mértékét. A közvéleményt igazabb alakjában találjuk meg az arisztokratikus hagyományokhoz még mindig ragaszkodó Angliában, mint Európa vezető köztársaságában, Franciaországban (Griddings, *The Principles of Sociology*, 139).

E megszorítások előrebocsátása után mégis azt fogjuk mondani, hogy az intézményeket eleven *eszmék* teremtik meg és tartják fenn. Minden államformának, így a demokráciának is megvan a maga külön szelleme, amely hely és idő különbségei ellenére is azonos külsőt keres az azonos tartalom számára. Már a görög elmélet tudta ezt s állandó terminusokban adott e gondolatnak kifejezést. Ezért beszélnek bölcsészeik és szónokaik Athén, az állam, a *demokrácia* „*lelkéről*”, „*erkölcséről*”, „*tendenciájáról*”, vagy „*alapfeltevéséről*” (1. Hírzet: Themis Dike und Verwandtes című munkájának összeállításait).

Az az ismeretlen szónok, aki a Demosthenesnek tulajdonított sírbeszédet (az epitaphiost) írta, párhuzamot von a demokrácia és oligarchia között s okát kutatja a jelenségnek, hogy miért bátrabbak annak, mint az oligarchiának harcosai (25., 26.). Szerinte utóbbiak szívesen vonják ki magukat a veszélyekből, mert tudják, hogy az utólagos gáncsot ajándékokkal vagy egyéb barátsági aktussal könnyű módon le fogják tudni szerelni; ellenben a demokrata-katona tisztában van vele, hogy az „igazsághoz fűződő *szólásszabadságot*” nem fogja tudni magától elhárítani, Hisz mindenkit megvesztegetnie nem lehet, midőn nemcsak az fordul szavával ellene, ki néki direkten ártani akar, de a többiek is örömeiket lelik a megszólásban. Eltekintve a kissé racionális fogalmazástól, melyet ez az önhumorizálásig őszinte demokrata vallomás feltüntet, megállapíthatjuk, hogy a szónok jól jellemzi a demokratizmus szellemét a titkok

¹ Fejezet szerzőnek „*A görögség és közvéleménye*” című nagyobb munkájából.

nem tűrő, még józanul sem ismerő nyilvánossággal és szólásszabadsággal. Ha a mai elmélet kifejezéseivel rendelkezett volna, azt mondotta volna, hogy a *közvélemény* uralma teszi a demokrácia harcosait bátrabbakká, annak hiánya hat az oligarchákra ernyesztően.

*

A közvélemény kialakulásának középpontjában tehát a görögök között is a *szólásszabadság* áll. Azaz, ha görögül gondolkozunk és beszélünk, azt kell mondanunk, hogy a „*szólásegverdőség*”: az *ίβηγορία* állott. Mert minden népnek megvan a maga külön szabadságfogalma s ehhez alkalmazza, e szerint válogatja ki a maga politikai jelszavait. A mai francia általános emberi eszményt lát a szabadságban, az angol az egyéni érvényesülés módját és eszközét, a német erkölcsi függetlenséget (1. Troeltsch érdekes fejtegetéseit: *Deutsche Zukunft* 1916 című könyvének: *Die deutsche Idee von der Freiheit* című értekezésében); a görög egy privilégiumnak, polgári állapotának közvetlen következményét látta benne. És mert a szólásszabadság ily értelemben úgyis természetes volt, a görög az *egyenlőség* gondolatát húzta alá, mint sok egyebütt, a politikai érvényesülés területén is; mindenki, aki teljes jogú polgár, egyforma joron beszélhessen és nyílt őszinteséggel mondhasa meg a maga véleményét (utóbbi a szólásszabadság tartalmi korollárium: a *παρησιá*). Hiszen már annak idején, már Homeros korában Thersites is szóhoz juthatott, ennek nem volt pozitív akadály; de hogy még sem ugyanezen „jog” alapján tette, mint a hadsereg vezetői, azt a következmények bizonyították. Az egyenlőség gondolatának ugyanolyféle előnyomulása ez, mint midőn a VI. és V. század athéni demokratája az *ίσομοιρία* vagy *ίσονομία* szavaiba foglalta össze a maga „szabadságát” (Solon: 30. 31., 9: Hiller-Crusius, *Anthol. Lyr.* 44. 1.; Harmodios és Aristogeiton skolionában: *ίσονόμονς* 'Afriva% u. o. 329, 7; Herod. 3, 80). Egenlő mértékben részesedni a földi javakban és a politikai jogokban: ez a görög demokratizmus ideálja és nem az állami feszélyezéstől való mentesség. A görög felfogásmód még ott is, ahol a szabadságnak, az *ελευ&ερία*-nak szavával jelöli meg szubjektív kívánságait, a „status activitatis” pozitív és nem a „status libertatis” negatív álláspontjából teszi azt (a kifejezéseket illetőleg 1. Gr. Jellinek, *System der subjektiven öffentlichen Rechte*); szabadságon megfogható egyéni jogokat ért és nem közösségi jogok hiányát az egyénnel szemben. Ezért gondol még *Aristoteles* is a szabadság fogalmánál elsősorban az uralomra (*άρχο&αί xal άρχείν*) és csak ezután a cselekvés önkényére, a tettek és gondolatok szabadságára (*το ζην όγ βολεται xig*: Pol. 1317 a 40. köv.). Csak abban a későbbi fejlődésben jutott a szabadság fogalmának ez a negatív oldala az elmélet és gyakorlat homlokterébe, midőn majd a mindjobban kialakuló és önállósuló magánélet az aktív polgárjogi részesedés helyett főleg békét, nyugalmat, minden beavatkozástól való mentességet követelt államától. Dé az eredeti alapeszme még akkor sem vesztette el jelentést alkotó erejét. A kultúra szögéből nézve még akkor is csak azok rendelkeztek „szabadsággal”, kik a szabad görög emberhez méltó nevelésben részesültek, ennek megfelelő műveltség és életmód hordozói voltak (a *πολιτεία* mint kultur-fogalom).

A szólásszabadság görög alapkoncepciójának fontos következményei lettek. Először is nem lett az alaptörvényben biztosított és írásba foglalt *tételes joggá*, mint a modern demokráciákban. Ami a polgári állapotból természetesen következik, azt nem kell külön formában megteremteni; a

modern demokratikus fejlődés is csak azért nyúlt az „emberi és polgári jogok” külön kodifikálásához, mert – mint ezt a múltra vonatkozó tanulmányai mutatták – e jogok elismerése és tiszteletbentartása nem volt önként értendő. Ezzel szemben a magát mindenkor szabadnak érző görög ember csak legfeljebb jogok szüneteléséről és nem hiányáról vagy megszüntéről beszélhetett volna azon átmeneti korszakban, midőn a polgári szabadságot hosszabb-rövidebb időre a zsarnokság váltotta fel. Fejlődési okokon kívül a történeti szükség hiánya adja okát annak, hogy a görög nem iktatta egyszerre és egyöntetűen a polgárjogok sorozatát törvénybe, mint ezt a modern alkotmányok teszik; sőt hogy ez alapjogok tételyszerű megfogalmazásáig is csak nagy ritkán jutott el. Pl. a Gaius által megőrzött *soloni* törvény implicite magában rejti ugyan az egyesülési jogot, mert ennek keretei között elismeri a szerződések érvényességét, de kifejezetten mégsem beszél egyesülési szabadságról.

Azután másodsor: a görög szólásszabadság *polgári* jog volt és maradt és sohasem öltött *általánosan emberi* formát, mint ez a modern népuralmak ideológiájában történt. Kabszolgával és joggatlan idegennel (ellenséggel) szemben illette meg a görög polgárt a szólásszabadság és nem az általános emberi természetnek következményeképpen. Ennek a természetnek gondolata majd csak abban a későbbi fejlődésben fog szerepet játszani, midőn viszont a nagy monarchiák határai között politikai szólásszabadságról már többé nem is beszélhetünk. Amíg a polisok önálló élete tartott, a szólásszabadság eo ipso polgári és nem emberi jogot jelentett. Fontos dolognak tartom, hogy az úgynevezett „szabadságjogok” kérdésénél modern fogalmakat hibásan ne vigyünk be a görög világba, s ma mindenki előtt ismerős emberi eszményekkel ne hamisítsuk meg annak magyarázatát. Könnyen megeshetik ilyenkor, hogy a görögységben hiába keresünk olyasvalamit, aminek ott nem is volt szabad meglennie (v. ö. Schvarcz Gyula ahisztorikus fejtegetéseit: Gondolatszabadság és ódon tömeguralom, a M. T. A. Értekezései, 1886).

Bár a szólásszabadság a szabad görög államok egész történetét végigkíséri, mégsem tulajdonítottak itt neki mindenkor egyforma jelentőséget. Legtöbbször emlegetett, el is koptatott és épp ezért bizonytalan olvasásu és értelmű *jelszó* a demokratikus fejlődés magassági pontján lett belőle. *Herodotos* *ἱβηγοπίηΑτρονηάδ* a demokratizmus minden egyenlőségét érti azon (5,78); *Aischines* a *παρηγοία*- szóba süríti a népuralomnak egész értelmét (3,6); már az autokrata világrend előszelét jelenti, midőn ugyanezen szóval a jogos szabadság és egyenlőség túlhajtását fejezi ki *Isocrates* (7,20). Valóságos prófétája az eszmének a demokratizmus nagy költője: *Euripides*. Szerinte „a legnagyobb baj a szólásszabadság hiánya”; mert „rabszolga sorsa az, ha valaki el nem mondhatja, amit gondol” (Phoin. 391.). Az anyját kereső Jon nagyobb reményt nem fűzhet a még bizonytalanhoz, mint azt, hogy anyját *Athénben* találja majd meg; mert akkor „anyai jusson a szólásszabadság kiváltsága illeti meg” (Jon 670; v. ö. Hippolyt. 421). Az athéni szabadság és egyenlőség – magyarázza Theseus – épp abban áll, hogy a keryx felszólítása mindenkinek szól: „ki óhajt hasznos tanácsával a nyilvános porondra lépni?” (Hik. 438).

Minden nagykorú és a polgári lajstromba felvett athéni ember a népgyűlés tagja volt, s így őt a politikai szólásszabadság, a *tanácskozási joga* (a *το βουλευόμενον* mint alanyi közjog) teljes mértékben illette meg. Egy régi, alapjában jelentéktelen szokásra utal *Aischines* szemforgató konzervativizmusa, midőn arra figyelmeztet, hogy a hajdani szépidőkben

mindenekelőtt az ötvennél idősebb férfiakat hívta fel a kikiáltó nyilatkozatra. (1,23). Természetesen a tanácskozás jogának is előfeltétele volt, hogy az illető polgári jogainak teljes birtokában legyen; a teljes atimiával büntetett egyén eo ipso ki volt zárva belőle; de azután – különös politikai okokat és intézkedéseket nem is számítva: Andok. 1,75 – a részletes atimia is sok esetben megfosztotta a bíróilag elítéltet a tanácskozás jogától. Sőt a későbbi joggyakorlat módot nyújtott reá, hogy előzetes bírói ítélet nélkül is kétségbevonhassák valakinek tanácskozási jogát. Ez akképpen történt, hogy nyílt ülésben jelentették be valaki ellen a pörös eljárás megindítását azon törvények egyike (esetleg többes száma) alapján, melyeknek rendelkezései az elítéltet a tanácskozó testületből kizárták (*επιγγελίαν επιγγέλλειν*). Nem volt ez egyetemesen használt igazolási eljárás – *δοκιμασία* – a népgyűlés tagjaival, a retorokkal szemben, mint ahogy ezt ügyvédi általánosítás fel szeretné tüntetni; nem is létezett külön törvény a népgyűlési szónokok inkompatibilitásáról, mint ahogy ezt *Ais chines* tudatos nagyítással állítja, s mint ahogy ezt néki mindmáig el is szokták hinni (v. ö. pl. PW. V. 1272); de az inkompatibilitás címén megindítható bűnvádi eljárás így is veszedelmes politikai fegyverré válhatott a lelketlen, az ellenséget mindenáron elnémitő politikusok kezében. A terrorizálás eszközüvé lehetett, lett is bizonyára sok esetben a közvélemény irányításának, talán meghamisításának szolgálatában.

A szólásszabadság még a görög ekklesiában sem jelenthette azt, hogy már most minden ember kénye-kedve szerint mindenről beszélhetett; az elméletben hangoztatott népjogot itt sem szabad feltétlen értelemben vennünk, hogy t. i. „a nép tehet, amit akar” (*τον νῆμο πράττειν ο πικκυ βονληται*: Xen. Hell. 1.7.12.). A tárgyalás zavartalan menetét biztosító intézkedéseket szabályokba foglalták, s mi szószerinti szövegében ismerjük az athéni népgyűlés rendtörvényét (*οί νόμοι της ενκοομίας των ρητόρων*: Aisch. 1,34.). Nem érdektelen e törvény ismerete, mert hisz természetesen azon leggyakrabban előforduló módszereket sorolja fel, melyek által a pártérdekek a tanácskozás rendes menetét megzavarni törekedtek. Tehát tiltva van – a törvény szavai szerint – a tárgysorozat több pontjáról egyszerre beszélni; ugyanarról a tárgyról ugyanazt a véleményt kétszer előadni; szidalmazni vagy megrágalmazni valakit; lábdobogással zavarni az ülést; segítő társak toborzásával rendetlenséget támasztani vagy éppen séggel: az ülés bezárása után az elnököt tetteleg inzultálni. Munkámban a politikai propaganda kérdésének külön fejtegetéseket szántam: a hangulatkeltés felsorolt példáival itt tovább nem foglalkozhatunk; de amint a „házsabályok” szavaiból láthatjuk, a népgyűlés határain belül sem hiányoztak a változatos eszközök hangulatok erőszakos megteremtésére, az itt kialakuló közvéleménynek befolyásolására.

A népgyűlés rendtörvénye csak formáiban kötötte meg a szólásszabadságot, nem beszélt a tartalom érdeméről. Mondottam már, hogy ez nem azt jelentette, hogy az ekklesiában mindenki szabadon adhatott kifejezést politikai véleményének és bármiféle nézettel vagy javaslattal állhatott elő. A szólásszabadságnak ezen egyébként is elég szűk határok közé szorított területén (l. a probuleuma feltételét) természetesen csak a főnálló törvények alapján beszélhetett a szónok, s azon keresetek növekedő száma, melyek személyes okokból vagy demokratikus féltékenykedésből a „törvénytelen javaslatok” ellen irányultak (a *γραφαί παρανόμων*), bizonyosan nagyobb mértékben feszélyezték a szabad véleménynyilvánítást, mint ahogy

ez a fejlődés és haladás érdekeit tekintve kívánatos lett volna. Itt is, mint az inkompatibilitási pörökben, pártok és személyek küzdöttek egymással a pálmáért, hogy ki tudja a szólásszabadság nevében a másiknak szólásszabadságát elkobozni. De várhatunk-e, kérdem, politikai türelmet a görög demokráciáktól, mikor ázzál tudvalévőleg manapság, mai kultúránk eredményeképpen sem rendelkezünk?

Éppenséggel éfivesziti a történeti talajt lábai alól, aki túllépve a politikai szólásszabadság szűkebb körén, a *gondolat- és lelkiismereti szabadság* követelményével áll a görögség elé. Ne a francia „déclaration” szavaival fülünkben kérjük számon a görögöktől, hogy mennyiben tisztelték az ember és polgár „legszentebb jogait”. Ok nem szedték Írásba, mert nem is tudtak róla, hogy „a gondolatok és vélemények szabad közlése az ember legértékesebb jogainak egyike”, hogy tehát „minden polgár beszélhet, írhat, nyomathat szabadon”, amennyiben a törvénnyel ellenkezésbe nem jut (a déclaration des droits de l'homme et du citoyen magyarázatát 1. G. Jellineknl: Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte, 2. kiad. 1904). A vallásos hitet és gyakorlatot meg éppenséggel nem tekintette magánügynek a görög állam, melyet ezerszeres érdekszál fűzött az istenek hitéhez és tiszteletéhez. Mi manapság bizonyára olyan korban élünk, amely vallási kérdésekben nagyobb mértékig engedi meg a gondolkozás és véleménynyilvánítás szabadságát, mint bármely előttünk élő; s lám mégis *Dacey-* a XX. század elején – „elméletileg” nem tartja kizártnak, hogy Angliában egy olyan közlemény, amely – noha komoly szellemben és udvarias hangon – támadást intézne a kereszténység ellen, üldözéseknek lenne kitéve (Leçons sur les rapports entre le droit et l'opinion publique en Angleterre, trad, français, 1906, 410 1. jegyz). Ne csodálkozzunk tehát Diopethes psephismáján (V. sz. második felében), amely azokat, akik az égi tünemények természetes magyarázatát *tanítják*, büntetni kívánta; ne csodálkozzunk az V. és IV. század folyamán sűrűn ismétlődő *asebeia-pörökön* sem, amelyek valamely vallásellenes vétséget toroltak meg, vagy legalább is jogcímet kerestek és találtak általa egyéb jellegű megtorláshoz; s ne vegyük zokon *sunioni Sophoklestől* sem a törvényt (a IV. század végén), amely tanácstól és néptől tette függővé a bölcsésziskolák alapítását, s a törvény ellen vétkezőnek halált helyezett kilátásba. E jelenségeket, a gondolatszabadság ellen elkövetett e „merényleteket” csak történeti feltételeikből, s adott motívumaik eredményeképpen fogjuk tudni megérteni; az úgynevezett reakció alkalmoszerűsége, mint manapság, a görög ókorban sem hiányozhatott. Aki pedig a történeti magyarázás szüksége nélkül sorakoztatja az efféle „bizonyítékokat” az érvelés egyenes vonalában egymás mellé, annak jusson eszébe, hogy a görög cenzúra mégis csak rosszul működhetett, mert hisz nekünk sok esetben pontos ismeretünk van a veszedelmeseknek ítélt tanításokról, és az arra is gondoljon, hogy a görög kutató szellem mennyi olyan nézetet, felfogást, elméletet hagyott reánk örökbe, amelyről ugyan nem halljuk, hogy annak idején üldözés vagy akárcsak megszólás tárgya lett volna, de manapság esetleg, bizonyos körülmények között és valamely formában, az lehetne.

*

*

*

A görög demokráciákban divó *törvényhozási praxisnak* egy-két olyan sajátosságát akarom itt szóba hozni, amely a *közvélemény*, ennek kialakulása vagy érvényesülése szempontjából nem volt jelentéktelen.

Módjában volt-e a görög közvéleménynek, hogy törvényhozást *kezde-*

ményezzen: megvolt-e neki a görög democráciákban a törvényhozói iniciálás joga? Tudvalévőleg manapság a parlamentarizmussal elégedetlen politikai felfogásmód változatos formákban és eredménnyel tesz kísérleteket, hogy sokakban megnyilatkozó óhajoknak és törekvéseknek a képviselőtestületeken kívül is biztosíttassék a legislatív kezdeményezés (az u. n. *iniciativa*: v. ö. különösen: L. Lowell, *Public opinion and popular government*, 1913; az iniciáláshoz többnyire az aláírások bizonyos nagyobb száma szükséges).

A görög democráciák – itt is mint egyebütt – a legradikálisabb individualizmus alapján oldották meg a kérdést. Törvényjavaslattal (*psephisma* indítványával) minden teljesjogú polgár előállhatott, sőt – bizonyos eljárás betartásával – még a főnálló törvényekkel – a nomosokkal – szemben is érvényesíthette a törvényhozói kezdeményezést. Az első esetben: a tanácshoz szóban vagy írásban beadott indítvány természetesen csak akkor került a népgyűlés tárgyalása elé, ha azt a tanács előzetes probuleuma (előindítvány) formájában vitatásra alkalmas program-pontnak fogadta el. Bár világosan és részletesen nem is ismerjük mindazon okokat, melyeknek alapján a tanács a probuleuma előfeltételét megtagadhatta, bizonytalannal megvolt a módja hozzá, hogy épp úgy elejét vegye egyéni okvetetlenkedéseknek, mint hogy gáncsot vethessen uralkodó nézetével szembehelyezkedő párttörekvéseknek. Míg viszont: a vezető népszerű politikusok befolyása elsősorban bizonytalannal az által érvényesült és lett nyilvánvalóvá, hogy indítványaik tárgyalása elé a tanács nem gördített nehézséget, sőt azok elfogadása által az utólagos felelősségben is osztozott velük. Ami meg a meglévő törvényeknek – a nomosoknak – ujjakkal való kicserélését illeti, ennek lehetőségét a *nomothesia* biztosította és szabályozta. Minden teljesjogú polgár bírói eljárást követelhetett valamely főnálló törvény abrogálására és ujjal való helyettesítésére az általános népgyűlési felhatalmazás után és alapján, s a pörbefogott törvénnyel szemben a hivatalos védőügyvédeknek (a *synegorosok*nak) nagy száma ellenére is megnyerhette a népbírák (a *heliasták*) hozzájárulását a maga szövegéhez.

A görög eljárásmódok azt mutatják, hogy bármennyire nem a közvélemény *nevében* indult a törvényhozói kezdeményezés a maga útjára, mégis közvélemény, vagy legalábbis ennek jelentős tényezői döntöttek további sorsa felett. Már az egyéni iniciálás mögött esetleg közvélemény állott, s végleges sikert mindenesetre csak olyan javaslat remélhetett, melynek a közvéleményt maga számára megnyernie sikerült. A polgárok összességét felölelő ekklesiától eltekintve az athéni tanács az ő 500 tagjával számottevő része volt a politizáló athéni polgároknak; a régi törvények fölött ítélező bírák meg 1001-en voltak itt teljes számukban. A mindent egyes egyéneiben látó és megítélő görög democrácia természetesen nem követelhetett semmit sem olyasvalaminek *nevében*, aminek világos felfogásához és megfogalmazásához még el sem jutott (v. ö. erre vonatkozólag: *Die Idee der öffentlichen Meinung bei den Griechen* c. értekezésemet, *Acta litt. ac scient. Univers. Franciscosephinae*, Szeged, 1922); de az egyénileg kezdeményezett események akaratlanul is azt hozhatták mozgásba, amit manapság közóhajnak, a közvélemény akaratának nevezünk.

A népgyűlés rendezőinek (a *prytanok*nak) legalább is 4 nappal az ülés előtt köztudomásra kellett hozniok a tárgysorozatot. Ez a *προγράφειν*; a kiállított hirdetés: a *προγραφή*, ennek tartalma a *πρόγραμμα*. Ilyen elő-

zetes kihirdetés nélkül semmiféle javaslatot nem volt szabad tárgyalás alá bocsátani. (Arist. pol. Ath. 45. 4). Lehetővé vált ez által, hogy a népgyűlés elé kerülő kérdésekkel a közvélemény időben foglalkozhassék és mellesleg lehetővé lett az is, hogy ama változatos manőverek megindulhassanak, melyeknek végső céljuk az volt, hogy a szavazókat az egyik vagy a másik iránynak nyerjék meg. A prographein kötelessége abírói utón eszközölt törvény változtatás esetében is fennállott (a *προγραφή-ρα* vonatkozólag v. ö. A. Wilhelm, Beiträge zur griech. Inschriftenkunde, 179).

A hangulatok kialakulása, s így a szavazások eredménye szempontjából nem mellékes a *szavazók elhelyezkedése*, mert az egynézetben lévők nagy száma tömör együttlétében nagyobb hatást tud kifejteni, s már közelsége által is vonzóerőt gyakorolhat az ellenfelek vagy tétovázők kisebbség számára. A görög demokráciákban a polgároknak phylekbe (mesterséges osztályokba) való beosztása, s a phylek szerint történő szavazás az ennek megfelelő népgyűlési elhelyezkedést tette meg a természetesnek, a rendesnek (v. ö. Brandis cikkét PW. V. 2172.). A későbbi Athénben mégis azt tapasztaljuk, hogy ez a közvetlen rend – a titkos szavazás eseteitől eltekintve – nem volt kötelező; hogy a gyűlésezők tetszés szerint választhatták ki ülőhelyeiket, illetőleg: osztálybeosztásra tekintet nélkül pártállásuknak megfelelően és a hangulatkeltésnek érdekében helyezkedtek el. Utóbbi szempontból a szószék (a béma) környéke volt nagyjelentőségű a szónok buzdításának, esetleg terrorizálásának, lehurrogásának, leráncigálásának szolgálatában (v. ö. az ezen szempontból rendkívül jellemző javaslatot, melyet persze *Ais chinesis* már mint *καινοί νόμος-τ* emleget: *καυ-έκάστην εκκλησίαν ἀποκληροῦν φλῆν ἐπὶ τὸ βῆμα* *флуг тіроєдрєνβєи*, 1. 33.). Tehát a mesterséges osztályoknak, a phyleknek hangulatát, melyet hajdanában – egy természetes fejlődés eredményeképpen – külön-külön, többé-kevésbé egységesnek tételezhetünk fel, az osztályközi pártvillongások megbontották, s az ülés külsőségeit is a maguk mintájára és céljaira formálták át. Mesterkedésektől távol álló közvélemény ilyformán a mesterkedések szaporodtával mind ritkábban nyilatkozhatott meg az athéni népgyűlések szavazásaiban, még a nyilvánosakban sem nyilatkozhatott meg, s annál kevésbé a titkosakban.

A görög demokráciák tisztviselőiket választották vagy kisorsolták (a kettőt kombináló vegyes eljárás is gyakori volt). A *sorsolást* kifejezetten és kiváló módon demokratikus intézménynek tekintette az antik elmélet. *Aristoteles* szerint a demokratikus szellem egyik legfőbb követelménye, hogy az összes hivatalokat sorsolással töltsék be, vagy legalább is azokat, melyeknél szakismeret (*εμπειρία καὶ τέχνη*) nem jön tekintetbe (Pol. 1317 *b* 20 és 1294 *b* 7); sőt egy helyen egyenesen ekképp definiálja a népuralmat: azon alkotmány, melyben sorsolás útján osztoznak a hatalomban (Rhet. I. 8.). Még a Törvények *Platonja* is szükségesnek ítéli, hogy a sokaság elégedetlenségének leszerelésére olykor a sorsolás módjához folyamodjanak (757. *ε*). Az ellenvélemény már akkor sem hiányzott; nemcsak a sorsolás általános megítélésében, hanem demokratikus jellegének tagadásában sem hiányzott. Eltekintve a sokratikusok kritikájától a *Dialexeis* ismeretlen szerzője azzal az érdekes indokolással jelenti ki, hogy a sorsolást legkevésbé gondolja demokratikus intézménynek, mert a véletlen kockája népgyűlölő egyénre is eshetik, míg a választásnál a nép ismerős jóakarói között válogathat (Diels, Vorsokr. II². 1. 647. 1.). A kérdésnek – a görög gyakorlatra különös tekintettel – máig van általános literatúrája (v. ö. Heisterbergk, Die Bestellung der Beamten durch das Los, 1896. és a Hermann-

Swoboda, Staatsalt. 137,7 felsorolt irodalmat kiegészítve Headlam könyvével: Use of the lot in Athens, Cambridge, Hist. Essays IV.).

A sorsolás lényegében az ítékezésnek kitérése az egyéni különbségek által követelt konzekvenciák elől az emberek bizonyos körére vonatkozólag, értelme csak ott van, ahol tudatosan rekesztjük ki az egyéni különbségek számbavételét; jogosultsága meg e tudatos kirekesztésnek megokolhatóan helyes voltától függ. Lényegében sem nem oligarchikus, sem nem demokratikus eljárás; mert hisz e szempontból mindent annak a körnek terjedelme határoz meg, amelyen belül alkalmazom. A sorsolás az oligarchák legszűkebb társaságára is nyerhet, nyert is alkalmazást; demokratikussá az általánosítás által válik, azaz ha használatával az egyéni különbségek elhanyagolását az érdekeltek lehető legnagyobb számára terjesztem ki. Kevésbé figyelembe vett kapcsolat áll fenn a sorsolás és *közvélemény* között a demokratikus eszme szögéből nézve. Ha a közvélemény megnyilatkozását – modern elméletek értelmében – a demokrácia egyik alapkövetelményének tekintem, vagy – mint *Lowell* – egyenesen úgy határozom meg a népuralmat, hogy „azon államforma, melyben politikai kérdésekben a közvélemény gyakorol ellenőrzést” (id. m. 4. 1.): akkor a sorsolás a legantidemokratikusabb intézmény, mert a közvéleménynek teljes elnyomásával jelent egyet. A sorsolás – természeténél fogva – kizár minden oly nézetalakulást, helyesebben: kizárja minden oly nézetalakulásnak politikai érvényét, melyet embertársainkról meglévő egyéni különbségeik alapján alkotunk magunknak. E kiáltó ellentmondást az antik elmélet nem érezte, mert individualisztikus gondolkozásával még nem teremtette meg a közvéleménynek fogalmát. S ha a politikai gyakorlat sok esetben és bizonyos mértékig a sorsolás kiterjesztése útján fejlődött a görög demokráciákban (nem rendkívüli eset, amit Aristoteles az athéni *γραμματεὺς ὁ κατὰ πρηνταείαν-ἰδὼ* mond: *τιρότερον μὲν οὖν οντος ἢν χειροτόνητος . . νυν δὲ γέγονε κληρωτός*; pol. Ath. 54,3), akkor a gyakorlat emberei sem vették észre, hogy az unós-untig hangoztatott népakarattal nem igen egyezik az a minden emberi akarást kizáró egyenlőségi mechanizmus, melyet a sorsolás lényegében képvisel.

Bár a görög gondolkozás, többször hangsúlyoztuk, még nem jutott el a közvélemény világos fogalmához, mégis öntudatlanul élt a fogalommal azon törvényes rendelkezésekben, amelyek meghatározott esetekben a szavazók bizonyos minimális számától tették függővé a néphatározat érvényét. Főleg egyes személyekre vonatkozó, ezekre különösen nagyjelentőségű indítványok estek ily rendelkezés alá (az úgynevezett *ἐπι' ἀνοπί* indítványok). Athénben legalább 6000 szavazóra volt szükség, hogy a népgyűlés valaki ellen az *osztrakizmust* kimondhassa, vagy hogy a már osztrakizáltat idő előtt visszaengedhesse; polgárjogot is csak ezen szavazási feltétel mellett adományozott idegennek az athéni állam. Egyéb polisokból sem hiányoznak a bizonyító adatok, melyek arról tanúskodnak, hogy a görög demokráciák vagy általánosságban, vagy bizonyos esetekre a szavazásban résztvevők minimumát állapították és követelték meg (v. ö. Brandis id. *Ελληνβία* cikkét 2169.). Mintha csak azt mondták volna ilyenkor a souverain nép tagjai egymáshoz: hogy ilyen fontos ügyben döntsünk, ahhoz a közvélemény szankciója szükséges.

*

A közvélemény kialakulásának középpontjában a szólásszabadságot látjuk, ha az intézményre gondolunk; a *szónokot* magát, ha a személyre.

Tehát a görög szónok természetrajzának kellene most következnie fejtegetéseim sorrendjében. De mert a szónoklás csak egyik módja, mindenestre legközvetlenebb módja a vélemények propagálásának, az itt kínálgató feladatot majd a propaganda fejezetében fogjuk – a gondolatterjesztés egyéb eszközeivel kapcsolatban – megoldani. Egyelőre – mintegy előjáróként – azon feltételekről mondok még egy-két szót, melyek közt a politikai szónok egyáltalán, a görög *demagóg* különösen a közvélemény személyes erjesztője és gyakran megteremtője.

A politikai szónok *tömegnek* beszél s így retorikája a *tömegpszichológia* szabályai alá esik. Mert a tömeg, az együttlevő sokaság épp az együttlét által meghatározott sajátságokat veszi fel s a szónoknak ezekhez kell alkalmazkodnia. Kevésbé az egyesek értelmére appellál, mint inkább általánosan meglévő érzelmek irányítására, fokozására, átformálására fog törekedni. A tömeg érzelmi és akarati készségét aknázza ki a maga elé tűzött cél érdekében. Ezmék és fogalmak tisztázása helyett jelszavakat gyárt s ezekkel olykor döntő módon határozza meg a hallgatók politikai magatartását és a közvéleményt (1. minderre nézve: A homerosi beszédek tömeglélektani szempontból. Rhetorica Homerica c. akadémiai értekezésem).

Az együttlét minden sokaságot tömeggé tesz ugyan, de azért nem kis különbség lesz tömeg és tömeg között a gyűlés jellege, az azt alkotók száma és társadalmi minősége szerint. Tömeglélektani szempontból a görög *ekklesia* mintegy közbülső helyet foglal el modern parlamentjeink és népgyűléseink között. Amazokhoz a közjogi állapot és szervezet, a testületi jelleg hozza közel, emezekhez a nagy szám, a nyílt tér és mindenek előtt a társadalmi és kulturális nívó. Nem a magasabb szellemi élet választottjai tanácskoztak itt, hanem a nép maga.

Társadalmi és műveltségi különbségeken kívül, különösen ott, hol magáról a népről van szó, a *faji* elkülönülések is nagy szerepet fognak játszani a tömeg megnyilatkozásaiban. A görög lélek azon sajátságai lépnek itt a politikai közvéleményt közvetlenül meghatározó tényezőkként előtérbe, melyeket annak, a görög léleknek elemzésekor nagyjában már ismertettem. A délvidéki embernek temperamentuma, mimetikus hajlama, ingereket könnyen befogadó és azokra gyorsan reagáló természete nem utolsósorban döntötte el, hogy a görög népgyűlés tárgyalásai – olykor a legfontosabb államügyek megvitatásánál – miféle fordulatot vettek, minő eredményhez jutottak el.

A politikai vélemény nem szükségképp a népgyűlésben, ennek szónoklatai alatt és hatására alakul ki. A görög demokrata is bizonyára sok esetben kész véleménnyel ment az ekklesiába, mert a más jellegű *társas érintkezések, összejövetelek* nagy számában ezerszeres alkalma volt, hogy már előzetesen formáljon nézetet a politika függő kérdéseiről. Így kapcsolódik a mindennapi élet az államvezető, a nagy politika kerékforgásába. Aki számot akar magának adni a görög népgyűlés hangulatairól, esélyeiről, határozatairól, annak azt is tudnia kell, hogy minő egyéb alkalmakkor verődteka görögök ugyancsak közérzéseket és közakaratot ébresztő tömeggé. A polisokban többnyire a demokratikus fejlődés tette meg azon alkalmakat általánosan megült fényes ünnepélyekké s ez által az egész nép számára a vallásos és hazafias gondolatok, érzések és elhatározások melegágyává, iskolájává. Gondoljunk az istentisztelet összejöveteleire, a közös áldozásokra, a körmenetekre és lakomákra; vegyük számon a testi és zenei versenyeket: az atléták mutatványain kívül a színházi előadások, a görög drámák élvezetét és okulását; hallgassuk végig – az athéniakkal

együtt – Perikles sírbeszédét a hazáért elesett katonák fölött. Azután ugyancsak a demokratikus fejlődés és fellendülés gyarapította, általánosította, népszerűsítette a magánérinkezés módjait és formáit. A polgári tagozódás régi keretei, elsősorban a phratriák, változott alakban és jelentőségben még mindig alkalmul kínáltak nemzeti és családi érzések ápolására (Demotionidai); a rendkívül elszaporodó magánegyesületek a közös istentiszteletnek, a szórakozásnak, a foglalkozási együvértartozásnak gondozói és élcsztői lettek; a vagyonosabbak és műveltebbek a Symposium örömei között hajszolták a lélek „szerelmi vágyait”, vagy később: a filozófusok és rhetorok iskoláiban elégitették ki tudományszomjukat; a szegényebbek, a szerényebbek csapszékekben, borbélyműhelyekben, vagy az agorán ácsorogva és tereferélve áldoztak társas ösztöneiknek. Mindezt tudnia kell annak és a konkrét való színes világításában kell maga elé képzelnie, aki a görög közvélemény kialakulásának helyeire, alkalmaira, módjaira kíváncsi.

A polisok zárt körében keletkezett, gyarapodott ez a mozgalmos világ mindazideig, amíg a *nemzetközi* érintkezések és kapcsolatok jelentősebb befolyást nem gyakoroltak a polis önálló életére. De attól az időtől kezdve, amióta ilyirányu befolyás bekövetkezett és növekedő erővel éreztette a maga hatását, a *nemzetközi politikának* gondolataival és törekvéseivel gazdagodott a polis közvéleménye. Átmeneti időszak volt. Mert a polisok hatalmi bukása után, a nagy hellenisztikus birodalmak keletkezésével és az újjászületett politikai felfogásmód következményeképpen a különélés és gondolkozás régi formái mellett már állandóbb jellegű *nemzetközi közvélemény* keletkezése is lehetővé vált a görög nyelv és kultúra közös talaján. Most végül – a görög közvélemény belső feltételeiről szólva – még ezt a fejlődést kell nagy vonásokban ismertetnünk.